

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

Рада молодих учених та спеціалістів

І С Т О Р І О Г Р А Ф І Я

Матеріали Вісімнадцятої наукової конференції
викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського

Одеса
2023

УДК 300.3+301+930.1; 911.3 (477.74).

Історіосфера. Матеріали Вісімнадцятої наукової конференції викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. — Одеса : Ун-т Ушинського, 7–8 квітня 2023 р. — 124 с.

*Рекомендовано до друку
рішенням Вченої ради
Південноукраїнського національного
педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*

Протокол № 9 від 30 березня 2023 р.

ISBN 966-7965-01-5

© Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

Позиція авторів може не співпадати з думкою редакційної колегії.

Відповідальний редактор —
д. філос. н., проф. **Ю. А. Добролюбська**

Редакційна колегія:

- д. філос. н., проф. **Є. Р. Борінштейн** (Ун-т Ушинського);
д. іст. н., проф. **А. О. Добролюбський** (Ун-т Ушинського);
д. іст. н., проф. **С. В. Іванова** (Інститут археології НАН України);
д. іст. н., проф. **А. В. Красножон** (Ун-т Ушинського);
к. іст. н., доц. **О. Є. Ліхачова** (Ун-т Ушинського);
д. філос. н., доц. **В. В. Окорокова** (Ун-т Ушинського);
д. іст. н., проф. **В. А. Савченко** (Ун-т Ушинського);
д. філос. н., доц. **З. М. Агаманюк** (Ун-т Ушинського);
к. іст. н., доц. **О. М. Присяжнюк** (Ун-т Ушинського).

Долина річки Кучурган від найдавніших часів до кінця XVIII ст. Опис долини в працях де-Волана

Територія долини річки Кучурган — це місце з цікавою історією. Згадка про «Кучурган» має досить давнє датування. На карті Польщі та Угорщини 1544 року Себастьяна Мюнстера міститься позначка «Kutzurhan» як назва річки. Окрім того на цій річці розташовано однойменне річчє село, що засноване наприкінці XVIII ст. Село Кучурган мало деякий час назву Страсбург — бо з 1808 по 1945 рік тут жили німецькі колоністи.

До XVIII ст. Курчаган річка мала назву Сарису. Існує декілька версій пояснення назви «Кучурган».

1. Дослівно: «Річка, що пересихає». Назву виводять від татарського «kuḡu» — сухий і «ṣukṣuḡ» — рів, ложе річки. Це тлумачення не є прийнятним з фонетичної точки зору.
2. Кучурган — «великий піщаний горб», кучурганський — «той, що складається з кількох піщаних горбів». Назва походить від українського апелятиву.
3. «Висока могила» — утворився внаслідок контамінації, тобто взаємодії слів кучугура і курган: слова kurhan, пов'язаного з тюркським «kuḡ» — спорудити, укріпити.
4. «Переміщати, переселяти» — назва тюркського походження, виникла за допомогою суфікса -ган (-gan) на позначення предметної ознаки, вираженої твірним göçür-, көчур-. Первинно вона стосувалась урочища, в якому протікає річка і могли зупинятися османські поселенці, тому важко визначити напевно, чим конкретно мотивований топонім: проточним характером води, що переміщається, рухається, чи місцем, де відбувалось переселення кочівників [4, 5].

Кучурган — річка у Великомихайлівському, Котовському, Роздільнянському і Фрунзівському районах Одеської області, впадає у Кучурганський лиман. Довжина 119 км, водозбірний басейн 2090 км². Бере початок на східній околиці с. Бочманівка Котовського району. Долина у верхів'ї V-подібна, нижче — трапецієподібна; ширина до 2,5 км, глибина до 140 м. Заплава двостороння, ширина 0,1–0,4 км. Річище помірно звивисте, завширшки від 5 до 46 м, на окремих ділянках утворює плеса. Похил річки 1,6 м/км. Живлення снігове і дощове. Льодостав триває від початку грудня до початку лютого. Влітку пересихає. Вода гідрокарбонатно-сульфатна. Мінералізація 2,0–2,7 г/л. Стік зарегульований ставками. Воду використовують для господарських і побутових потреб [5].

Освоєння людиною території сучасного Роздільнянського району починається у період пізнього палеоліту (40–10 тис. років назад).

Археологічні пам'ятки цього періоду розташовані в басейні річки Свиної (палеолітична стоянка Карпове біля с. Єреміївка та місцезнаходження Будячки біля с. Будячки Виноградарської с/р), а також в долині річки Кучурган: місцезнаходження біля села Кучурган, Новокрасне (Степанівської с/р), Маркове.

Період мезоліту (8–6 тис. до н. е.) представлений в долині р. Кучурган пам'ятками Гребениківської археологічної культури. І хоча досліджені пам'ятки розташовані в межах Великомихайлівського району, велика кількість геометричних мікролітів, що трапляються біля с. Плавневе (Марківська с/р), а також поодинокі знахідки в межах Кучурганської долини на сьогодні дають підстави включити Роздільнянський район в ареал розселення пізньомезолітичних племен Гребениківської археологічної культури. Велика кількість кремінних знарядь а також відщепів (відходів виробництва) є свідченням того, що біля с. Плавневе також була розташована довготривала стоянка мезолітичних мисливців. Також як і на стоянках Гіржове та Гребеники, біля с. Плавневе часто трапляються фрагменти кераміки типової для періоду неолітичної (Буго-Дністровської) та енеолітичної (пізньотрипільської) культури. Це є свідченням того, що починаючи з пізнього палеоліту Роздільнянщина постійно входить до сфери життєдіяльності давньої людини [1, с. 183].

Найбільших масштабів залюднення території Роздільнянського району набуває у період бронзи. У середині III тисячоліття до н. е. на територію Одеської області зі сходу просувались скотарські племена ямної культури. Саме ці племена залишили численні кургани у нашій місцевості. Тільки в межах Кучурганської долини від села Глибокий Яр Великомихайлівського району до смт Лиманське їх нараховується більше двохсот. Розміри курганів різні, від 0,5 м до 8 метрів висотою і до 6 м у діаметрі. Не дивлячись на порівняно невелику висоту, за рахунок розташування на природних пагорбах та схилах, деякі кургани височіють над долиною на десятки метрів, а територія, яка проглядається з їх вершин, сягає декількох кілометрів [6, с. 2].

У 80-ті роки ХХ ст. при будівництві тваринницької ферми на північній околиці с. Лучинське (Гаєвська с/р) було знайдено антропоморфну стелу — з великою долею ймовірності археологічну пам'ятку ямної культури. До 2001 року стела знаходилась на території приватної садиби одного з жителів с. Яковлівки, а в 2002 році була встановлена на подвір'ї Яковлівської школи. Стела заввишки 2 м виготовлена з білого вапняку. Чітко проглядається обличчя й погруддя. Нижня частина не оброблена. На лицевій стороні є чашоподібне заглиблення діаметром 10 см. Такі заглиблення використовувалися для жертвоприношення рідиною. Цілком можливо, що ямні племена встановили стелу вертикально на кургані, а їх наступники,

представники катакомбної культури, використали стелу як надгробне перекриття, зробивши заглиблення [1, с. 185].

У пізній період бронзового віку (XIV–IX ст. до н. е.) значну роль у господарстві Північного Причорномор'я починає відігравати землеробство, що зумовлює осілий спосіб життя племен сабатинівської культури. В межах Роздільнянського району зафіксовані наступні поселення періоду пізньої бронзи:

- с. Ангелінівка — 2 поселення;
- с. Богнатово — поселення;
- с. Будячки — поселення;
- с. Болгарка — 2 поселення;
- с. Гаївка — 2 поселення;
- с. Маркове — 2 поселення;
- с. Новодмитрівка — поселення;
- с. Розалівка — поселення;
- с. Степанівка — поселення.

Знайдені зразки типової для пізньої бронзи кераміки дозволяють доповнити цей список селами Лучинське та Яковлівка. Біля с. Бецилове у 1934 році був знайдений скарб бронзових виробів 13–12 ст. до н. е. Пам'ятки перших століть нашої ери в межах Роздільнянщини знайдені біля села Гаївка — поселення Гаївка і Гаївка—Болгарка (2-шарові), с. Єлизаветівка — поселення Єлизаветівка I і II, с. Маркове — поселення Маркове I, с. Новодмитрівка. Типові знахідки кераміки черняхівської культури виявлені в межах с. Лучинське і с. Розалівка. До окремих знахідок в межах району можемо віднести римську монету Каракали з с. Понятівка та селевкидську монету з м. Роздільна [7, с. 153].

З перших століть нашої ери степова зона опиняється у сфері життєдіяльності кочових племен, які наче хвилі накочуються одне за одним на Північне Причорномор'я. Поодинокі знахідки періоду середньовіччя не дають можливості створити цілісну картину історії Роздільнянщини цього періоду. Відомо про розкопки курганів кочовиків біля смт Лиманське та є свідчення І. В. Фабриціус про те, що біля с. Ангелінівка в 1842 році знайдені 4 намогильних плити, у 2-х з яких верхня частина мала чалму, а написи свідчили про поховання 1214 та 1179 років [7, с. 154].

На XVIII ст. ситуація у степовій зоні стабілізується і північні райони Одещини входять до так званої Ханської України, яка вперше згадується у 1737 році. Ця територія підконтрольна Османській імперії, яку заселяли православні переселенці з Молдови та Польщі. Причорноморська смуга у цей час контролюється Едісанською ордою. У 1774 році вже існує важливий

стратегічний шлях з Очакова на Бендери, який проходить через Куяльник, Кучурган, Дівку на Малосєшти.

Після зруйнування Запорізької Січі у 1775 році частина козаків перейшла на землі Османської імперії. У рапорті полковника О. Рєпнинського та князя І. Одоєвського від 12 травня 1778 року зазначено: «Всем, в окружности Очакова находящимся запорожцам, обещано от паши дать землю для поселения в урочище Кучурганах... И что об оном послано к султану и ожидают через 8 дней повеления». Після втручання в цю справу російського уряду козаки були переселені за Дунай [7, с. 154].

В ході російсько-турецької війни 1787–1791 рр. вже вірні Росії козаки Чорноморського козацького війська отримали право заселяти територію Буго-Дністровського межиріччя. Територія Роздільнянського району увійшла до складу Подністрянської паланки з центром у Слободзеї. Що ж представляла собою долина р. Кучурган в цей період? Відповідь на це питання дає Ф. де-Волян в «Рапорті про географічне і топографічне положення області Озу або Едисана», що інакше зветься Степом Очаківським, який є поясненням до карт та планів, знятих за повелінням:

«Долина или балка Кучурган и Деивка. Эта долина тянется к северу и немного на запад, к внутренней части степи верст на 90, считая от озера Кучурган. Местность в этой балке красивейшая и плодороднейшая. Средняя ширина ее от 1 версты до 800 саженой. В месте впадения речки Кучурган в озеро с тем же названием находится внушительных размеров мыза, устроенная кошевым бригадиром Чепигой. Здесь много скота и просторный амбар с зерном первого урожая в этом месте, то есть с прошлого лета. В полутора верстах отсюда довольно крепкий мост, построенный на реке Кучурган казачьей общиной. Она установила налог на проезд иноземных повозок. Налог вполне умеренный: с повозки берут 5 копеек, и платят их только поляки, которые проезжают покупать рыбу у рыбаков и на тонях в лимане. Они всегда приезжают караванами от 30 до 80 повозок. Сбором налога занимается казак-инвалид, а деньги — для церкви Слободской» [2, с. 128].

Як бачимо, міст, який сьогодні є кордоном між Україною й Придністровською Молдавською республікою, розташований на тому ж місці, де його двісті років назад побудували козаки, а там, де була миза Чепіги, розкинулося сучасне селище Кучурган Роздільнянського району. Козаки займали територію долини річки Кучурган від лиману і вверх на 20 кілометрів до вже згаданого Бендерського шляху, який у цей час отримав назву Бендери—Соколи. Тут варто згадати рядки з пісні, яку за легендою співав Головатий

у Петербурзі: «Дали нам землі від Дністра до Богу, Границею по Бендерську дорогу...» [2, с. 129].

Це підтверджується зокрема картою сіл Чорноморського війська в Північному Причорномор'ї і відомостями Ф. де-Волана, який зазначав: «Что до остального, то между мызой кошевого Чепиги и большею частью из Бендер в Соколы есть еще 16 мыз отдельных казаков, где они разводят множество крупного рогатого скота и овец» [2, с. 128].

Ще одним цікавим фактом є те, що Бендерський шлях практично збігається з адміністративним кордоном Роздільнянського та Великомихайлівського районів — тобто саме Роздільнянщина входила до складу Подністрянської паланки. І коли згадати слова Ф. де-Волана про те, що «крепко полюбив свою оседлость по Днестру и особенно в Кучурганской долине, казаки отличаются примерным трудолюбием и набожностью», то стає цілком зрозумілим, що мова йдеться саме про двадцятикілометровий відтинок у пониззі р. Кучурган і балки Дівка, які сьогодні входять до Роздільнянського району Одеської області і включають наступні селища: Кучургани, Павлівка, Степанівка, Милолюбовка, Розалівка, Яковлівка, Ангелінівка, Маркове.

Описуючи населення Провінції Едисан, Ф. де-Волан повідомляє про велику кількість молдаван, євреїв та вірмен, що почали селитися в цій місцевості, але знову ж таки чітко відмежовує їх від козаків: «Нижняя часть Провинции с самого начала предназначалась для верных Черноморских казаков, и они уже распорядились ею, поселив там своих ветеранов и разместив канцелярию своего управления. Число тех, кто там уже обосновался, насчитывало 1320 семей, что, по-видимому, приблизительно составляет 6000 душ населения» [2, с. 118].

Якщо врахувати той факт, що Ф. де-Волан акцентував увагу на об'їзду козаків в Кучурганській долині, то виникають певні сумніви, що відомість дає повний перелік. Варто згадати про наявність великої кількості так званих «вільних козаків», які були найманцями у більш заможних і легко міняли місце життя й роботи, тому ніколи не прагнули потрапити до різних реєстрів та відомостей.

Докази перебування в цій місцевості козацтва, а також впливу чорноморців на подальшу історію нашого краю знаходимо у праці І. В. Сапожнікова «Кам'яні хрести степової України». Автор описує 5 кам'яних хрестів з селища Розалівка і доводить присутність в їх формі козацьких традицій. Ці хрести розташовані біля церкви св. Рівноапостольних царів Костянтина і Олени, яка була побудована у 1797 році і є найдавнішою у Роздільнянському районі. Скоріше за все, далеко не всі козаки виїхали у 1793 р. на Кубань.

Якась частина з них лишилась і стала засновниками с. Кармазини, на території сучасного с. Яковлівки та інших населених пунктів Роздільнянського району [3, с. 123–124].

1. Археологические памятники Одесской области /А. В. Гудкова, С. Б. Охотников, И. Т. Черняков. Одеса, 1991. 183 с.
2. Де-Волян Ф. П. Рапорт про географическое и топографическое положение области Озу или Едисан. Наследие де-Воляна. Одеса, 2000. С. 97–130.
3. Кравченко А. А., Кузьменко В. І. Розвідки археологічних пам'ятоків по Кучурганській річній долині. МАПП, випуск 2. 1998. С. 122–125.
4. Неймомірне різноманіття Кучурганського лиману / О. М. Архіпов. Одеса, 2001. С. 1–3.
5. Природно-ландшафтні пам'ятки Одещини. URL: https://vmosvita.at.ua/index/rirodno_landshaftni_pamjatki/0-58
6. Сальников О. Г. Матеріали з археології Північного Причорномор'я. Одеса, 1956. С. 1–3.
7. Фабрициус И. В. Археологическая карта Причорноморья УССР. Киев, 1951. 212 с.

Левченко В. В.

Нові обставини відомих епізодів біографії історика О. І. Маркевича

У 2022 р. відбулася 175 річниця від дня народження, а на 2023 р. припадають 120 роковини з дня смерті Олексія Івановича Маркевича (1847–1903) — історика, гуманітарія за покликанням, професора (1889–1895) Імператорського Новоросійського університету (ІНУ), людини талановитої та непересічної, невтомного дослідника-краєзнавця останньої чверті ХІХ ст. Для більшості сучасних науковців ім'я О. І. Маркевича сприймається як ім'я першого «літописця» історії ІНУ [7].

Кожна історична епоха складається з певних матеріальних та духовних нашарувань, які з часом поступово «віддаляються» на велику відстань, і тому все складніше стає розглянути об'єктивну картину історії цієї епохи, де поєднані категорії людських і державних, індивідуальних і суспільних, локальних і глобальних проявів. Можливість відчутти «дихання» однієї людини на тлі «дихання» всього фону історичної епохи надають історичні джерела, які мають дивовижну властивість реконструювати і навіть до певної міри «оживляти» події історичного минулого. Таку можливість надають нам архівні матеріали щодо вивчення біографії О. І. Маркевича, в